

Језик данас

НОВА СЕРИЈА

ГЛАСИЛО МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КУЛТУРУ УСМЕНЕ И ПИСАНЕ РЕЧИ

САДРЖАЈ

Норма

Жарко Б. Вељковић, Јелена Мирковић
О правописној транскрипцији словеним дз неких жрчких и шийтарских (албанских) речи 1

Предлози

Рада Стијовић
Акѝи, акѝа или акѝови 5

Осветљавања

Радојица Јовићевић
Молебан 7

Жарко Б. Вељковић
Кнез, ѝринц, ѝринциѝ или ѝринцеѝс од Монака? 8

Радојица Јовићевић
Моћи Свеѝоѝа Саве и Синан-ѝаѝа 10

Биљана Марић
Она ми дође кад њоѝи ѝове (о једном застѝарелом ѝлаѝолу у срѝском језику) . . 15

Поводом...

Ана З. Мацановић
Поводом 170-ѝодишњице незваничне ѝобеде Вукове књижевнојезичке реформе 18

Запазили смо

Дејан Милорадов
О једном орниѝониму – ружевац 22

Мали савети
Одлуке Одбора за стѝандардизацију срѝскоѝ језика 28

Писци о језику 32

УРЕДНИЦИ
Академик ИВАН КЛАЈН (1997–2005)
Др РАДА СТИЈОВИЋ (2014–)

УРЕДНИШТВО
Др РАДА СТИЈОВИЋ (главни и одговорни уредник)
Др РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ
Др РАДОЈИЦА ЈОВИЋЕВИЋ
Др ДУШКА КЛИКОВАЦ
Др ВЕСНА ЛОМПАР
Др МАТО ПИЖУРИЦА
Мр ОЛГА САБО
МИЛОРАД ТЕЛЕБАК
Академик МИЛОСАВ ТЕШИЋ

Језик данас

Адреса Уредништва: 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1
Телефон: 021/420-199, лок. 265
Издавач: Матица српска
Цена: 200,00 динара

Технички секретар
Кашарина Сунајко

Коректор
Тајјана Пивнички Дринић

Технички уредник
Вукица Туцаков

Корице

Оскар Шћефан

Компјутерски слог
Владимир Вайић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа
САЈНОС, Нови Сад

Језик данас на интернету:
[www.maticasrpska.org.rs/jezik danas](http://www.maticasrpska.org.rs/jezik-danas)
e-mail: ksunajko@maticasrpska.org.rs

Рукописи се не враћају

Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије
финансијски је помогло штампање овог гласила Матице српске

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
808

ЈЕЗИК данас : гласило Матице српске за културу усмене и писане речи / главни и одговорни уредник Рада Стијовић. – 1997, бр. 1-2005, бр. 21/22 ; Н. с. Год. 1 (10), бр. 1/2 (2014)– . – Нови Сад : Матица српска, 1997–. – 24 cm

Тромесечно.

ISSN 0354-9720 = Језик данас
COBISS.SR-ID 126253063

НОРМА

Жарко Б. Вељковић
Јелена Мирковић

О ПРАВОПИСНОЈ ТРАНСКРИПЦИЈИ СЛИВЕНИМ ДЗ НЕКИХ ГРЧКИХ И ШИПТАРСКИХ (АЛБАНСКИХ) РЕЧИ

Српски језик има 30, да тако кажемо, „званичних” гласова (са тзв. *дисциплинираном функцијом*), тј. 30 *фонема* и њима одговара 30 слова, односно *графема* које чине азбуку. Ван ових 30 „званичних” гласова постоје и гласови који су *алофони*, односно изговорне верзије фонема. На пример, сливено *дз* је алофон гласа *ц* у реченици *Оџац би њо знао*. када се она при бржем изговору сливено изговара као [òtadzbi tô znàò]. Међутим, *алофон* није посебна фонема па се бележи оном фонемом чија је изговорна верзија. Дакле, иако понекад изговарамо сливено *дз*, пишемо увек *ц*: *Оџац би њо знао*. О томе нам прегледно и јасно говори *Нормативна грамађика српског језика* Предрага Пипера и Ивана Клајна (пасуси 21 и 24).

Ван ове и овакве употребе, африката *дз* је дијалекатски глас који у дијалекту или дијалекатским облицима стоји наместо *з* у стандардном језику, нпр.: *дзвезда* „звезда”, *дзвоно* „звоно”,¹ *дзвер* „звер”, *дзид* „зид”,² *дзора* „зора”, *дзера* „мало”, *једзувиј* „исусовац”, *мидзерија* „немаштина; лош, некарактеран човек”, *медзанин* „међуспрат”,³ *бидзин* „пас”, *брондза* „ђуле”.⁴ О овоме нас обавештава и *Фонетика* Александра Белића (Београд 1969, 57 и 145).

С друге стране, у Правопису српскога језика из 2011. у тачки 197а каже се: „Посебно је важно да сви уџбеници и приручници који обрађују географску

¹ Слободан Реметић, „Српски призренски говор”, *Српски дијалектолошки зборник*, XLII, 406.

² Миодраг Марковић, „Речник народног говора у Црној Реци”, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXII, 320–321.

³ Михаило Бојанић, Растислава Тривунац, „Рјечник дубровачког говора”, *Српски дијалектолошки зборник*, XLIX, 458.

⁴ Бранко Милетић, „Црмнички говор”, *Српски дијалектолошки зборник*, IX, 368.

Насупрот свему томе, напомена уз тачку 196 Правописа каже: „Ипак није никаква грешка ако се глас који транскрибујемо са *џз* изговара сливено, као један глас, познат и из наших дијалеката (и у стандардном изговору јавља се као позициона варијанта у додиру речи, нпр. у ‘Отац би дошао’).” Сходно томе, у речнику уз Правопис, под словом (графемом) *џ* јављају се и речи са – онда фонемом – *џз*: *Хадзојулос* (за нгрч. *Χατζόπουλος*), *Дзани* (за алб. *Xani*) и *Дзодза* (за алб. *Хоха*). Такође, у тачки 193 Правописа се прописује да се новогрчко, тј. грчко *τζ* које се изговара као [dz], односно као наше сливено *џз*, има и транскрибовати тим нашим сливеним *џз*: *Χατζόπουλος* [hadzópulos] као *Хадзојулос* (док је додатно наведено *Андрудзос lapsus calami* за *Андруџос* јер стоји за грчко *Ανδρούτσος* [andrútsos]). На тај начин би се и грчко *τζατζίκι* [dzadzíki] имало транскрибовати као *џзадзики*. А у тачки 202 Правописа се прописује да се албанско, тј. шиптарско *х* које се изговара као [dz], односно као наше сливено *џз*, има и транскрибовати тим нашим сливеним *џз*: *Xani* [dzani] као *Дзани* и *Хоха* [dzodza] као *Дзодза*.

У књизи Предрага Мутавџића *Крајинка њовесѣ о Грчкој* (2009) на страни 337 наилазимо на грчког премијера из XIX века по имену *Κίτσος Τζαβέλας* [kícos dzavélas] који се транскрибује као *Киџос Цавелас*.

2

У истој књизи на страни 280 наилазимо на глумицу, директорку позоришта, преводиоца и активну учесницу у грчкој борби за независност по имену *Ραλλού Καρατζά* [ralú karadzá] која се транскрибује као *Ралу Караџа*, као и на једног од првих енциклопедиста и пионира грчке просвећености по имену *Δημήτριος Καταρτζής* [dimítrios katardzís] који се транскрибује као *Димитрије Каџарџи*, а мислим да би за нијансу правилније било *Димитриос Каџарџис*.

Из овог примера видимо да грчком *τζ* [dz] у очитим турцизмима, у којима стоји за турско *ç* [dʒ], одговара наш глас *џ* те тако ваља и транскрибовати. Тако грчко *Χατζόπουλος* [hadzópulos] треба у српски транскрибовати као *Хаџоџулос*. Додајемо и пример генерала из XX века по имену *Γεώργιος Χατζ(η)ανέστης* [yeórgios hadz(i)anéstis] којег треба у српски транскрибовати као *Георџиос Хаџ(и)анесџис*.

Међутим, ако је ово потправило компликовано за транскрипцију, практично је и у овим случајевима допустити или дублетно или једино транскрипцију нашим гласом *џ*, дакле *Ραλλού Καρατζά* [ralú karadzá] као *Ралу Караџа*, *Δημήτριος Καταρτζής* [dimítrios katardzís] као *Димитриос Каџарџис*, *Χατζόπουλος* [hadzópulos] као *Хаџоџулос* и *Γεώργιος Χατζ(η)ανέστης* [yeórgios hadz(i)anéstis] као *Георџиос Хаџ(и)анесџис*.

На све ово можемо додати и опаску о транскрипцији грчког *τσ* [s]. У поменутој тачки 193 Правописа прописује се да се грчко *τσ* које се изговара као [s], односно као наше *ц*, има и транскрибовати нашим *џ*: *Μπότσαρης* [bócaris] као *Боџарис*. С тим се слаже и поменута књига Предрага Мутавџића на страни 309, транскрибујући исто тако: *Боџарис*.

Међутим, у истој књизи на страни 293 наилазимо на једног од три оснивача „Хетерије” по имену *Αθανάσιος Τσακάλωφ* [athanásios sakálof] који се транскрибује као *Аџанасиос Чакалоф*.

Из овог примера видимо да грчком *τσ* [s] у очитим словенизмима, у којима стоји за словенско *ч*, одговара наш глас *ч* те тако ваља и транскрибовати.

На то можемо додати да грчком *τσ* [s] и у очитим турцизмима, у којима стоји за турско *ç* [č], такође одговара наш глас *ч* те тако ваља и транскрибовати и дајемо пример генерала из XX века по имену *Γεώργιος Τσολάκογλου* [yeórgios solákoglu] којег треба у српски транскрибовати као *Георџиос Чолакоџлу*.

Међутим, ако је ово потправило компликовано за транскрипцију, практично је и у овим случајевима допустити или дублетно или једино транскрипцију нашим гласом *џ*, дакле *Αθανάσιος Τσακάλωφ* [athanásios sakálof] као *Аџанасиос Цакалоф* и *Γεώργιος Τσολάκογλου* [yeórgios solákoglu] као *Георџиос Цолакоџлу*.

С друге стране, у књизи Вање Станишића *Српско-албански језички односи* на страни 121 наилазимо на шиптарску реч *xehe* [dzehə] „рудник” која

је позајмљена из старосрпског *цѣхъ* [seħə] у значењу не као у савременом српском „еснаф, занатско удружење; рачун”, него у старосрпском значењу „рудник”.

Из овог примера видимо да шиптарском *х* [dz] одговара наш глас *ц* те тако ваља и транскрибовати. Тако шиптарско *Χανί* [dzani] и *Χοχα* [dzodza] треба у српски транскрибовати као *Цани* и *Цоца*.

Из свега се може закључити.

Грчком *τζ* [dz] одговара наш глас *ц* те тако ваља и транскрибовати: *τζατζίκι* [dzadzíki] као *цаџики*. Грчком *τζ* [dz] у прочитим турцизмима, у којима стоји за турско *с* [dʒ], одговара наш глас *ц* те тако ваља и транскрибовати: *Ραλλού Καρατζά* [ralú karadzá] као *Ралу Караџа*, *Δημήτριος Καταρτζής* [dimítrios katardzís] као *Димиџтриос Каџарџис*, *Χατζόπουλος* [hadzópulos] као *Хаџоџуло*с и *Γεώργιος Χατζ(η)ανέστης* [geórgios hadz(i)anéstis] као *Георџиос Хаџ(и)анесџи*с. Међутим, ако је ово потправило компликовано за транскрипцију, практично је и у овим случајевима допустити или дублетно или једино транскрипцију нашим гласом *ц*, дакле *Ραλλού Καρατζά* [ralú karadzá] као *Ралу Караџа*, *Δημήτριος Καταρτζής* [dimítrios katardzís] као *Димиџтриос Каџарџис*, *Χατζόπουλος* [hadzópulos] као *Хаџоџуло*с и *Γεώργιος Χατζ(η)ανέστης* [geórgios hadz(i)anéstis] као *Георџиос Хаџ(и)анесџи*с.

Грчком *τσ* [s] одговара наш глас *ц* те тако ваља и транскрибовати: *Μπότσαρης* [bócaris] као *Боџарис*. Грчком *τσ* [s] у прочитим словенизмима, у којима стоји за словенско *ч*, као и у прочитим турцизмима, у којима стоји за турско *с* [č], одговара наш глас *ч* те тако ваља и транскрибовати: *Αθανάσιος Τσακάλωφ* [athanásios sakálof] као *Аџанасиос Чакалоф* и *Γεώργιος Τσολάκογλου* [geórgios solákoglu] као *Георџиос Чолакоџлу*. Међутим, ако је ово потправило компликовано за транскрипцију, практично је и у овим случајевима допустити или дублетно или једино транскрипцију нашим гласом *ц*, дакле *Αθανάσιος Τσακάλωφ* [athanásios sakálof] као *Аџанасиос Цакалоф* и *Γεώργιος Τσολάκογλου* [geórgios solákoglu] као *Георџиос Цолакоџлу*.

Шиптарском *х* [dz] одговара наш глас *ц* те тако ваља и транскрибовати: *Χανί* [dzani] као *Цани* и *Χοχα* [dzodza] као *Цоца*.

Жарко Б. Вељковић

Српски научни центар, Београд
sapphousatthis@gmail.com

Јелена Мирковић

ОШ „Бранко Радичевић”, Панчево
jelena.mirkovic24@gmail.com

Рада Ситијовић

АКТИ, АКТА ИЛИ АКТОВИ*

Латинска реч *акт* ушла је у српски језик уклопивши се у његов граматички систем. У једнини она се мења по првој именичкој врсти, као именице мушког рода на сугласник (као, нпр., *нокакт*). У множини је ова именица специфична – има три облика множине и два граматичка рода. У номинативу множине гласи: *актови* (као *рајтови*, *џрадови* и сл., дакле, множина именица мушког рода), *акти* (као, нпр., *нокти*, опет множина мушког рода) и *акта* (као, нпр., *седла*, множина средњег рода).

Ова три облика нису само граматичка посебност, она носе са собом и семантичку различитост. За множински облик *актови* традиционално је везано значење – „слике или цртежи наогот људског тела” (*женски актови*, *актови Зоре Пејровић*, *цртајти актове* и сл.). Осим тога, последњих деценија све више се у прагматици, филозофији језика и другим научним дисциплинама пише о *говорном акту*, тј. *говорном чину* као минималној јединици говорног догађаја. У литератури се налазе сва три наведена облика да обележе ово значење у множини – и *актови*, и *акти*, па чак и *акта*. У релевантној србистичкој литератури преовладава множински облик *говорни актови*¹ и било би добро да се он и устали, мада би, начелно, првенство требало дати термину *говорни чин*.

За друга два облика била се уобичајила и, судећи по закључцима, изведеним на основу грађе, у Речнику САНУ, нормирала следећа значењска

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ В. нпр. Љубомир Поповић, „Интегрални приступ комуникативним реченицама”, *Књижевност и језик*, Београд 1996; Радоје Симић, Јелена Јовановић, „О дискурсу”, *Узданица*, Јагодина 2009, VI/2, 7–21.

разлика: *акѿѿа* – „службени списи, документа” (*нормативна акѿѿа*, *законска акѿѿа*, *правна акѿѿа* и сл.), *акѿѿи* – „поступци, дела, гестови, чинови” (*иѿерористички акѿѿи*, *насилнички акѿѿи*, *самоубилачки акѿѿи*, *злочиначки акѿѿи* и сл.). Међутим, у новијој правничкој пракси све више се мешају ова два облика, и то и у релевантној правној литератури, нпр.: Сви ти *акѿѿи* су били предмет процене Уставног суда; Ти су *акѿѿи* били везани за сецесију од Југославије; Законски *акѿѿи* су били лоши; *Акѿѿе* владе потписиваће председник. Према дистинкцији успостављеној у Речнику САНУ требало би: Сва та *акѿѿа* су била предмет процене Уставног суда; Та су *акѿѿа* била везана за сецесију од Југославије; Законска *акѿѿа* су била лоша; *Акѿѿа* владе потписиваће председник итд. На основу примера из електронског корпуса Математичког факултета у Београду може се закључити да за ово значење још увек преовладава облик *акѿѿа* (сагласност на општа *акѿѿа*, *акѿѿа* пословне политике, подзаконска *акѿѿа*, Правна и физичка лица ускладиће своја *акѿѿа* итд.), али и да је чест облик *акѿѿи* (*акѿѿи* коморе, подзаконски *акѿѿи*, *акѿѿи* о акредитацији, *акѿѿи* пословне политике итд.). До мешања ових облика долази чак и у оквиру истог примера, па тако у Закону о агенцији за развој средњих и малих предузећа налазимо: Општи *акѿѿи* Агенције су Статут и друга општа *акѿѿа*.

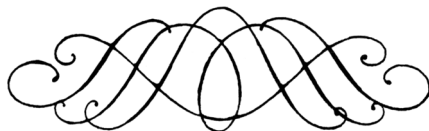
Разлике у облицима постоје само у номинативу и акузативу множине. Остали облици множине су исти (и од *акѿѿи* и од *акѿѿа* ген. је *акаѿѿа*, а дат., инстр. и лок. – *акѿѿима*), што одговара регуларним променама именица мушког, односно средњег рода. Мешање номинатива, односно акузатива множине последица је управо ових једнаких облика у другим падежима, који се аналогијом уопштавају.

Како је у питању правни термин који је у оба множинска облика ушао у правна документа, мораће се сачекати да се искристалише једно од два решења.

Рада Стијовић

Институт за српски језик САНУ, Београд

rada.stijovic@isj.sanu.ac.rs

ОСВЕТЉАВАЊА

Радојица Јовићевић

МОЛЕБАН

Молебан је пригодно црквено богослужење у коме верници или захваљују или се за нешто моле Богу, Богородици или неком светитељу. Као синоними речи **молебан** чују се и именице *молиџва*, *мољење*, *молиџвословље*, а најчешће именица *молејсџвије* „краће богослужење у нарочитим приликама” (*Звоне црквена звона, држе се ђо црквама молејсџвија да се џа беда оџклони од народа* – Р. Домановић)¹.

Поводи за **молебан** могу бити различити, као што су: велики државни догађаји, храмовни празници, значајни општи успеси, али и опште недаће, суше, поплаве, ратне претње, немири, и сличне прилике, а нарочито неприлике. Тако је поводом велике промене на јавној сцени Србије 5. октобра 2000. године, патријарх Павле следећег дана, 6. октобра 2000, испред Храма Св. Саве служио **молебан** за спас и помирење².

Од тада, **молебан** се покатакд нађе у нашим информативним медијима, но – и после толико времена – извештачи се и даље саплићу о ту лексему: у штампаним гласилима само о промену по падежима, а у аудиовизуелним (репортери и спикери) и о деклинацију и о акценат те речи. Но, чини се, као да су се и једни и други „снашли”, па су „ослонац” нашли, рекао бих, пре у „американизму” (тачније – у индијанизму алгонкинског порекла³) *џобоџан*, *џобоџана*, *џобоџану*..., него у турцизму *јаџаџан*, *јаџаџана*, *јаџаџану*..., мада је то код њих као образац могло послужити и једно и друго, па говоре: *молебан*, *молебана*, *молебану*... Наравно да су и *џобоџан* и *јаџаџан* као било какав образац лексеми **молебан** сасвим неприкладни и *нејодобни* (неодговарајући).

¹ *Речник срџскохрвајскоџ књижевноџ језика* III, Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад – Загреб 1969.

² *НИН*, 16. новембра 2000.

³ Алгонкински језици – породица индијанских језика Северне Америке.

Речи **молебан** много је *йодобнији* узор, и у акценатском и у деклинациономе погледу, управо придев *йодобан* (сличан, прикладан, згодан, налик), тим пре што је и **молебан** по пореклу придев.

МОЛЕБАН је српски еквивалент црквенословенизму **МОЛЕБЕНЪ**, а оба одговарају старословенском придеву **МОЛЕБЪНЪ** ген. **МОЛЕБЪНА**, дат. **МОЛЕБЪНУ**..., руски **молебен**, ген. **молебна**, дат. **молебну**... (*беглое -е*), српски **молебан**, **молебна**, **молебну**... (*нейосѣојано -а*). Реч **МОЛЕБАН** (=молийвен) по пореклу је *йридев* – као што су, на пример, *часѣан* < чѣстьнѣ, *йечалан* < печальнѣ, *безуман* < безумьнѣ. Када пак поједини придеви замењују именицу, као на пример, *безуман* (уместо *безумник*), онда они прелазе у именичку деклинацију, па је тако још у старословенском језику вокатив од споменутог придева гласио не по придевској (као номинатив: *безумьнѣ*) већ по именичкој (-ѡ-) деклинацији: *безумьн-е*.

И некадашњи придев **МОЛЕБАН** је променио врсту речи – прешао је у именице. То је, дакле, *суйсѣанѣивизириани адјекѣив* или *йоименичени йридев*, с краткоузлазним акцентом на првом слогу, дугим е и с *нейосѣојаним а* у косим падежима, које зависи од тога да ли одговара некадашњем полугласнику у јаком или полугласнику у слабом положају. За нечију могућу (у)потребу – било репортерску било спикерску – наводим овде све деклинационе облике речи **МОЛЕБАН**: једнина – *молебан*, *молебна*, *молебну*, *молебан*, *молебне*, (с) *молебном*, (о) *молебну*; множина – *молебни*, *молебних*, *молебним*, *молебне*, *молебни*, (с) *молебнима*, (о) *молебнима*.

Радојица Јовићевић
Професор универзитета, Београд

Жарко Б. Вељковић

КНЕЗ, ПРИНЦ, ПРИНЦИП ИЛИ ПРИНЦЕПС ОД МОНАКА?

У *Великом речнику сѣраних речи и израза* (2008) Клајна и Шипке под одредницом *йринц* даје се етимологија од нем. *Prinz* пореклом (преко фр. *prince*) од лат. *princeps* „први, главни”, као и значења: 1) „титула мушког члана владарске породице и особа која носи такву титулу, краљев син, нећак или синовац, 2) владар кнежевине, кнез (~ од *Монака*)”. Исто вели и Вујаклијин *Лексикон сѣраних речи и израза* (1996/97) који под одредницом *йринц* даје

етимологију (преко фр. *prince*) од лат. *princeps* „први, главни, главар”, као и значења: „1) титула члана владарске породице који није владар. 2) владарев син, кнез.”

Међутим, у *Речнику српскога језика* (2011) под одредницом *ѝринц* даје се напомена да је реч из латинског и значења: „1) припадник краљевске породице (обично син крунисаног владара). 2) титула коју он носи.” А исто вели и *Речник српскохрватскога књижевног језика* (том 5, 1973) који под одредницом *ѝринц* даје напомену да је реч из латинског и значења: „1) титула мушког члана владарске породице и особа која носи такву титулу (у западној Европи). 2) син принчев”.

Дакле, намеће се питање да ли реч *ѝринц* може да значи и „кнез” те се уместо *кнез од Монака* може рећи *ѝринц од Монака*? – Нормативни *Речник српскога језика* за реч *ѝринц* не даје значење „кнез” те на тај начин одбацује ову могућност, и то, мислим, с правом.

Наиме, како се то види из *Речника српскога језика*, као и из његовога нормативног претходника, *Речника српскохрватскога књижевног језика*, реч *ѝринц* значи 1) „син крунисаног владара” 2) „ближи рођак крунисаног владара” 3) „син принца” 4) „титула принца” и – ништа више. Откуд онда ово значење „кнез”, које се јавља само у нашим речницима страних речи и израза, у Вујаклијином *Лексикону српских речи и израза* те одатле и у *Великом речнику српских речи и израза* Клајна и Шипке?

Реч је о преводилачкој грешци званој „лажни пријатељи” која се састоји обично у следећем: одређена страна реч усвојена је у наш језик и у њему се усталила у једном одређеном значењу или пак у више њих, али након тога неуки преводилац сваку другу страну реч или пак речи које на нашу усвојену реч личе не преводи одговарајућом речју у нашем језику, него олако замењује нашом усвојеном речју па тако нпр. енгл. *The embassy is closed to the public on thursdays*. преведе нашим **Амбасада је заиљворена чейљврљком за љублику*.

Тако је и у овом случају. Немачка реч *Prinz* по *Енциклопедијском немачко-српскохрватском речнику* Ристића и Кангрџе (1936) значи само и једино „принц” и ми смо је у наш језик и примили управо у томе значењу „принц”. Титула владара Монака је на званичном француском *prince de Monaco*, а по Перићевом *Речнику француско-српском* (1950) француска реч *prince* значи „1) кнез 2) владар 3) принц” те стога владара Монака уобичајено називамо *кнезом Монака*, а за Монако кажемо да је *кнежевина Монако*. И ја мислим да је то савршен и превод и савршено решење па га се треба као таквог и даље држати!

А шта ако неко инсистира да се француска реч *prince* у *prince de Monaco* преведе неком нашом сличном речју? – Могао би, ако баш хоће, да употреби

нашу застарелу реч *ѣринѣи*, која по *Речнику срѣскохрваѣскоѣ књижевноѣ језика* потиче из латинског и значи „1) поглавар, владар, господар. 2) млетачки дужд”. Или пак реч *ѣринѣйс* за коју се у *Великом речнику сѣраних речи и израза* даје етимологија од лат. *princeps* „први, главни”, као и значења „1) у старом Риму титула цара као првог римског грађанина, одличник, првак (од Августа до Диоклецијана). 2) назив многих европских средњовековних владара, први у држави, првак, вођа”. Но, мислим да је (застарело) **ѣринѣи* *Монака* или **ѣринѣйс Монака* поред уобичајеног *кнез Монака* – сасвим непотребно, тим више што би се мешало са речју *ѣринѣи*, а не би се (паралелно томе) могло рећи **ѣринѣиѣи Монако* јер *ѣринѣиѣи* према *Великом речнику сѣраних речи и израза* значи „1) власт принцепса. 2) историјски, облик царске владавине у Риму, по којем је цар био принцепс, примус интер парес (први међу једнакима)”, дакле никако не значи **,област или држава којом влада принцепс*”.

За крај, откуда то да интернационализам *ѣринѣ* по европским језицима значи и „крунисану главу” и „потомка, обично сина (престолонаследника) крунисане главе” те се ми, отуда, овде злоупотребимо око погрешно преведеног **ѣринѣ Монака*? – Из латинског и из Римског царства, у коме су римски цареви од Августа до Диоклецијана носили и титулу *princeps senatus* „први на списку сенатора, први човек у држави”, док је наследник царског трона носио титулу *princeps juventutis* „првак римске младежи, млади првак Римског царства, (млади) престолонаследник Римског царства” те је тако латинска реч *princeps* почела означавати, поред „крунисане главе” и „сина-престолонаследника крунисане главе”.

Жарко Б. Вељковић
Српски научни центар, Београд
sapphousatthis@gmail.com

МОЋИ СВЕТОГА САВЕ И СИНАН-ПАША*

Српски историчар Владимир Ћоровић у својој *Историји Срба* каже да „није још сасвим утврђено **шта је непосредно потакло Синан-пашу**, главног заповедника турске војске, да тога пролећа 1594. године **узме мошти св. Саве из Милешеве и да их спали** на Врачару 27. априла 1594. године. Он [Синан-паша – Р. Ј.] није могао бити ниједног часа у сумњи да ће такав поступак дубоко озлоједити Србе. Шта је хтео с тим? Да казни Србе за тај локални устанак у Банату, или да их унапред заплаши? **Нама се чини да су мотиви морали бити дубљи**. Такав мотив према мртвима није био у обичајима Турака; тела краљева Милутина и Дечанског и тело кнеза Лазара и других српских светитеља остала су поштеђена све до наших времена. Очеvidно је, дакле, да се хтело тим светогрђем св. Саве погодити саму цркву и њене представнике, који су у Сави гледали духовног родоначелника. А то се догодило зато што турске врховне власти са Синаном на челу нису биле задовољне држањем српских црквених лица, њеним везама [везама Цркве – Р. Ј.] и радом у народу, и што су спаљивањем Савина тела хтеле, и симболично и стварно, да спале српску слободарску мисао, која се почела све јаче осећати”.²

Нема сумње да је иза Синан-пашинога наума да спали тело Светога Саве стала и стајала турска врховна власт, без обзира на то што, по Ћоровићевим речима, „такав мотив према мртвима није био у обичајима Турака”. **Мотив је био несавладани противник, чији утицај и моћ нису пропали заједно са пропашћу српске државе**.³ Свој наум Синан-паша је могао да оствари и у самој Милешеви, али је, очигледно, на „највишем нивоу” одлучено да се то учини у Београду, на „видику” Србима у Аустрији, с којом је Турска управо била у рату. **У пламену ломаче на Врачару требало је да с моштима Светога Саве сагори и последња нада Срба и с ову и с ону страну Саве и Дунава**.

Говорећи о приликама у Београду у другој половини XVI века, аустријски археолог и путописац Феликс Каниц у својој књизи *Србија, земља и сѣановниѣтво* спомиње и спаљивање моштију Светога Саве: „**Оно мало српских ѣтрговаца и занайлија којима је било доуѣштено да оѣтану у Београду имали су само једну црквицу, а ни Јермени, Јевреји и Циѣани не живе ѣамо у ѣовољнијим ѣриликама од Срба**” ... У исто време, а и

* Преузето из рада Радојице Јовићевића „Уз нека имена везана за Милешеву”, Зборник радова са скупа *Осам векова манаѣира Милешеве*.

² Владимир Ћоровић (1885–1941), *Историја Срба*, други део, БИГЗ, Београд 1989, 173.

³ Исп. Епископ Николај, *Охридски ѣролоѣ*, Ваљево 1991, 35.

касније – напомиње Каниц – „*према католицима, који су били под царском [аустријском – Р. Ј.] и венецијанском заштитом, било је више хришћанства; још 1644. године слушао је [у Београду – Р. Ј.] царски изасланик Херман Чернин фон Худениц на свом путовању у Цариград мису код фрањеваца који су тамо имали један велики манастир*”. Што се пак Срба тиче, наставља Каниц, „*од султанових намесника нарочито је Синан-паша настојао да угуши српско национално осећање. Поред осталих недела, он је дао да се леш народног светитеља Саве пренесе из херцеговачког манастира Милешева у Београд и да се спали на Ташмајдану (9. маја [по грегоријанском календару – Р. Ј.] 1594).*”

Каниц овде ставља звездицу и наставља у фусноти, која као да је ововременска: „*После 300 година, 9. маја 1894, одржала је студентска омладина Србије свечану комеморацију поводом овог варварског чина... Из обзира према султану, власти [Краљевине Србије – Р. Ј.] су се дистанцирале од ове комеморације.*”⁴ Из ове фусноте се види да **извињавања** српске владе (и њених предводника) **за нешто што су велике силе учиниле српском народу нису неки нови изум**, већ свевремена обавеза према светским моћницима. У исто време из фусноте се види да је турска власт стајала иза Синан-паше и на Врачару и три века после Врачарске ломаче.

Наравно, у то да је иза Синан-паше на Врачару „стајала” врховна турска власт, укључујући и султана, српски историчар Владимир Ћоровић није ни сумњао. Њему је само био загонетан Синан-паша, односно, питао се шта је то „потакло Синан-пашу... да узме мошти Св. Саве из Милешева и да их спали на Врачару”. У Синан-пашином злоделу Ћоровић наслућује да су „**мотиви морали бити дубљи**”, назире неку личну побуду, али не налази одговор на питање шта је то могло да „потакне” Синана да науми нешто што „**није било у обичајима Турака**”. Истицање ове последње констатације („**није било у обичајима Турака**”) као да говори да Ћоровић није имао у виду чињеницу да **Синан-паша није био Турчин**.

У време пред Други светски рат (кад је Ћоровић завршио рукопис своје *Историје Срба*) ни у нашим енциклопедијама није се указивало на порекло Синан-паше. Тако у *Свезнању* (1937. г.) стоји: „**Синан-паша, турски велики везир из 16. века и главни заповедник турске војске у рату с Аустријом; пренео мошти Св. Саве из Милешева на Врачар и спаљивао их 27./4. 1594. или 1595. да би заљатио Србе.**”⁵ У енциклопедијама после Другог светског рата та одредница је проширена синтагмом о Синан-пашином пореклу; на пример у *Ларусу*: „**Синан-паша, турски велики везир арбанашког порекла. За**

⁴ Исп. Феликс Каниц (1829–1904), *Србија – земља и становништво од римског доба до краја XIX века*, прва књига, СКЗ, Београд 1985, 24.

⁵ *Свезнање*, Народно дело, Београд 1937.

време аусѣро-ѣурскоѣ раѣа (1593–1606), одѣоварајуѣи на усѣаничке ѣокреѣѣе Срба, особито у Банатоу, као врховни командантѣ ѣурске војске сѣалио моѣѣѣи Св. Саве на Врачару код Београда 1594.”⁶

Синтагма **арбанашко ѣорекло** преузета је из турске историографије, за коју је **Синан-паша Арнаутин**, што су радо прихватили **албански историчари**, тврдеѣи да је **Синан-паша** био **Шиптар** (Албанац). Но речи **Арнаут**, **Арнавут**, **Арнаутлук**⁷ у турском језику немају национално него регионално значење и указују на завичајност. У турским историјским документима тако су називани сви житељи призренског санѣака и шарпланинских жупа (Средска, Сиринић, Опоље, Гора, Љума), укључујуѣи и призренске православне Србе. Уосталом, и наша презимена типа Арнаут, Бошњак, Ерѣег, Хорват, Црногорац, Бугарин, Бугарски и сл. не упућују на национално него на завичајно порекло или окружење.

За *Горански сајѣ* **Синан-паша** није био ни **Турчин** ни **Шиптар**, већ **Горанин**, „његово дело и дух још живе у Гори, Опољу и Љуми”; рођен је у селу **Топојане**, које је „због граничне линије са Љумом као и Ново Село пре двеста година ушло у албанску асимилацију”.

Љума је област у северозападном делу данашње Албаније. Име је добила по реци **Љуми** (на албанском **lumë.-i** значи **река**), која извире на западној страни Шар-планине, а већим делом протиче кроз Албанију и улива се у Бели Дрим, испред става с Црним Дримом. И управо та област у ставама **Белога и Црног Дрима такође се зове Љума, у којој се налази Топојане, место Синан-пашиног рођења.**

Врстан познавалац терена, историје, прилика и становништва ових крајева био је руски дипломата, историчар и етнограф **Иван Степанович Јастребов** (1839–1894). Петнаест година био је руски конзул што у Призрену што у Скадру. Веома често седамдесетих година XIX века боравио је на тој релацији; посећивао је многа насеља прикупљајуѣи податке за историју и етнографију⁸. Тако је забележио у свом раду *Подаци за историју Српске цркве* и предање о пресудном догађају из детињства будућег Синан-паше:

Тројица дечака из Топојана чувала су овце изван насеља, забављајуѣи се чобанским играма. Једнога дана игра је била неуобичајена. Један крај конопца везали су за грану неког дрвета, а на другом су направили омчу коју је требало намаѣи на врат, а победник ће бити онај који најдуже издржи на омчи. Игра је почела: један од њих је намакао омчу на врат. И пре него што су друга двојица дечака покушала да му омчу смакну с врата, појави се вук, они се уплашише и утекоше, а њихов друг оста на омчи. Један од двојице дечака

⁶ Нова енциклопедија у боју, Larousse, Вук Караѣић, Београд 1978.

⁷ Реч *Арнаутин* по пореклу је туркизирани грѣизам (Αρναυτης).

⁸ Дела из те области: *Подаци за историју Српске цркве; Србија и Арбанија; Обичаји и ѣесме ѣурских Срба.*

– због смрти свога друга – не смеде да се врати у Топојане већ се склони у селу Шајновце, одакле је као дванаестогодишњак доспео у Истанбул, где је преведен у ислам. Дечак који се дотле звао **Синадин** постао је **Синан**. Рекло би се – готово исто, а ипак никакве везе нема између та два имена⁹.

Тако Иван Јастребов, руски конзул у Призрену, указујући на **Топојане у Љуми** као на место рођења **Синан-паше** истиче и његово српско порекло. А „**Љума је до осамнаестог столећа сва била српска**”, подвлачи 1894. г. у свом путопису службеник при српском конзулату у Приштини Бранислав Нушић, који је у Љуми боравио двадесетак година после Јастребова. „**Још 1820. године у Љуми су се служили многи српским језиком. Јастребов на једном месту помиње како су му Љумани причали да су њихови оцеви још говорили српски. Имена села у Љуми задржала су се и данас још српска, тако: Тојољане, Побреџ, Ново Село, Госић, Добруша, Враница** итд. У свим љумским селима држи се још слава [крај XIX века – Р. Ј.], и то по старом обичају; гости се госте по три дана. **Највише се слави Св. Никола, Св. Димитрије, Св. Ђурђе и Св. Илија**”, наглашава Бранислав Нушић, имајући у виду крсну славу као српско верско обележје, и наставља:

„У селу Топољану, које прво споменух, **рођен је око 1507. године чувени Синан-паша**, који је пет пута бивао садразам [велики везир – Р. Ј.], а познато је да је **Синан-паша био Србин**, кога су потурчили и **који се као дете звао Синадин**.”¹⁰

А тај петоструки велики везир почео је као главни дегустатор царске кујне, био је и санџак-бег разних провинција у азијском делу турског царства; био је беглербег (војни и цивилни заповедник; намесник) у Египту. Веома успешно ратовао је у Јемену, Тунису, Грузији, у рату против Персије. **И зато кад је 1593. године Турска и формално објавила рат Аустрији** (годину дана после страховитог пораза Хасан-паше Предојевића код Сиска), „**за главног заповедника турске војске би постављен велики везир Синан-паша, човек који је највише гурао у тај рат и био врло безобзиран**”¹¹.

Своју безобзирност и окрутност, посебно према Србима, Синан-паша је показао одмах – спаљивањем моштију Светога Саве. Али после тога, у току лета те године (1594) имао је ратног успеха још само приликом освајања стратешки важног места Ђур (између Будима и Беча). Припремао се да – пошто презими на југу Угарске – на пролеће удари на Беч. **Но тада му „обрнуше кола низа страну”** и због ратних неуспеха „**свргоше Синана у фебруару 1595**”, десет месеци после Врачара. Неко ће рећи да је то само коинциденција, али је

⁹ Српско име **Синадин** изведено је од именице **син** + **адин** по моделу **Жив** + **адин**, **Мил** + **адин**, а арапско име **Sinan** (*sinān*) значи метални врх (шиљак) на копљу.

¹⁰ Бранислав Нушић, **Љума**. Поглавље у Нушићевом путопису *С Косова на сиње море* – у књизи Сабрана дела Бранислава Нушића, XXV, Геца Кон А.Д., Београд 1936, 268.

¹¹ Исп. Владимир Ћоровић, *н. д.*, 172.

таква коинциденција у српском народу имала значење узрочно-последичне везе: „Откад су Турци однели Св. Саву, њима Бог не помага, убијају их христijани са сваке стране”, говорила су двојица српских калуђера у Риму на папској курији¹², изражавајући народно схватање и надање. Наравно, Срби ће слободу још дуго, дуго чекати (мерено вековима), али им је Свети Сава крепио и веру и наду. „У историји скоро нема примера сличном мистичном веровању и оданости једнога народа, кроз столећа, тако узвишеној сени своје мучне прошлости”, каже Милош Црњански у својој књизи *Свети Сава*.¹³

Синан-паша је ломачом на Врачару код Срба постигао супротно дејство: његов „варварски чин – како рече Феликс Каниц – само је увећао поштовање према овом великом српском добротвору”¹⁴. Ја бих додао: и ојачао уздање у моћ и помоћ Светог Саве. Очигледно: Синан-паша је успео да спали МОШТИ, али не и МОЋИ Светог Саве.

Радостица Јовићевић
Професор универзитета, Београд

Биљана Марић

ОНА МИ ДОЋЕ КАД ЊОЈЗИ ГОВЕ

(о једном застарелом глаголу у српском језику)

Лаза Костић у својој чувеној песми *Santa Maria della Salute* каже да му његова муза Ленка, у сан „дође кад њојзи гове”. У датом значењу ‘одговарати, пријати, годити коме’ застарели у савременом српском језику глагол *џовеџи*/*џовјеџи* употребљавају и други српски песници и писци: *Већини кнезова... ова је њонуда џовела, иако су је били одбили* (С. Јовановић, РМС); *Мудром џове шџо је умно* (Ј. Јовановић Змај, РСАНУ).

Осим у датом, на српском говорном подручју глагол *џовеџи* употребљавао се и у значењу ‘угађати коме, исказивати поштовање, додворавати се коме, ласкати’ (све до средине 20. века, чини се):

Гркас’ чувај и када џи џови (С. Милутиновић Сарајлија, Србијанка); *Има жену, њеџову Аџру, која му у свачему џове* (Ј. Игњатовић, Вечити младожења); *Тако је Боџко увек умео и друже усрећити и себи џовеџи* (И. Секулић, Госпа Нола, Кроника паланачког гробља).

¹² Владимир Ћоровић, *н. д.*, 174–175.

¹³ Милош Црњански, *Свети Сава*, Београд 2011, 155.

¹⁴ Феликс Каниц, *н. д.*, 24.

Вук бележи да се глагол *у̀говейѣи* среће у Срему и Бачкој у значењу ‘угодити’ (Вук 1966: 849), а Ђ. Јакшић пише: *Свак се од нас журио да му... у̀годи и у̀гове* (РМС).

Речник САНУ наводи још два међусобно слична, али од два претходна сасвим различита значења и, судећи по речничкој грађи, ограничена на територију Старе Србије (Косова и Метохије). Прво је значење везано за свадбени обред дворења сватова, када млада стоји пред сватовима с рукама на појасу: ‘стајати непомично, смерно’: *За ко̀га ћу се киѣиѣи... љред ким ћу као невестѣа љовейѣи?* (З. Поповић, Приповетке из Старе Србије). *А Јана љове, љове цело̀га дана окружена сесѣрама-заовама* (А. Крстић, Трајан). *Мајку ѣи селачку, љред а̀гама дозвољаваѣи да ѣи снаѣа љови, а љред својим консулом и владиком не даѣи да ѝгра* (Плач СТАРЕ СРБИЈЕ 1982: 156).

На ово значење упућују и наводи етимолошких речника (Скок I, 597), који се позивају на Елезовићев *Речник косовско-меѣохијскоѣ дијалекѣа*.

Друго значење из РСАНУ – ‘стајати без посла’ забележено је у призренском говору: *К’д ва̀ла да се види рабоѣа, не се љови*.

Овај глагол постоји и у другим словенским језицима. Неки научници сматрају да је он првобитно имао религијску семантику: угађати Богу, изражавати страхопоштовање према Богу кроз молитвено ћутање и пажњу (в. ЭССЯ 1980; ФАСМЕР 1950–1958; Скок 1971; Черных 1994; ESJS 1994; SP 2001). Руски етимолог О. Н. Трубачов сматра да је религијски концепт **gověti* представљао идеју молитвеног, ћутљивог поштовања Божанства (за разлику од **pěti*, *восѣеваѣѣ* – касније фазе прослављања Бога појањем, химнама и слично) (в. Трубачев 2003: 201).

Иако се ни у једном од савремених словенских језика није сачувало ово значење у изворном виду, оно постоји у траговима у свим словенским језицима. У руском, рецимо, глагол *говеть* има значење ‘постити’, па и шире: ‘припремати се за свето причешће молитвом и постом’. Ако се узме у обзир шта све припрема за причешће (тј. сједињење са Христом, Богом) подразумева (пored уздржавања у храни, још и посећивање црквених служби, појачану молитву, молитвену усредсређеност на Бога и кајање због својих грехова), препознаћемо везе са примарним религијским концептом. Живи су у употреби у савременом руском и префиксални глаголи *заговеться* (појести мрсно пред почетак поста) и *разговеться* (омрсити се након завршетка поста) (в. Мариф 2013).

У српском, као и у западнословенским језицима, дошло је до сужавања значења глагола *љовейѣи*: оријентација се са Бога померила на човека – угађати; пријати (говети неком – угодити неком; гови ми – годи ми, прија ми).

Дијалекатски подаци српског и других словенских језика (руског, бугарског) такође би се могли сагледати у контексту овог примарног религијског

концепта, с тим што је и овде дошло до сужавања значења на спољашњу манифестацију „говења” (прво, невестино стајање пред мужевљевим родитељима са страхопоштовањем и друго, стајање наизглед без сврхе, па онда и без посла).

Неки аутори сматрају да религијска компонента значења глагола *говейти* у источнословенским језицима може бити наслеђена из црквенословенског језика (у коме је, под утицајем превода са грчког, глагол *говейти* задобио, као секундарну, религијску семантику) (BORIS 2007: 200–205).

Даничић у свом *Рјечнику из књижевних сѣшарина срѣских* наводи придев *говѣинь* (religiosus) и именицу *говѣниѣ* (pietas) (DANIČIĆ 1962: 213). Међутим, на месту старословенског и црквенословенског *говѣти* у преводу *Сѣшароѣ заветѣа* (СТАРИ ЗАВЕТ 1990) он употребљава различите еквиваленте у српском: „и погледа Господ, и чу, и написа се књига за спомен пред њим за оне који се боје Господа и мисле о имену његову” (Малах., 3, 16) – боящимся Господа и говящим имене Его; „А Мојсије заклони лице своје, јер га сѣшрах бијаще гледати у Бога” (2 Мојс., 3, 6) – говѣаше бо възрети предъ Господемъ; „нека мучи свако тијело пред Господом...” (Зах., 2, 13) – да говить всяка плѣтъ отъ лица Господня.

Црквенословенизам „благоговјеније” (именица образована од глагола „благоговјети”, иначе, калк грчког глагола *εὐλαβεῖσθαι*) среће се у савременом српском сакралном стилу: у молитвама, богословским чланцима и расправама.

Ево и шѣреће комѣоненѣе релиѣијскоѣ осећања! То је сѣшрахойошѣиовање, и сѣшрах Божји, или у црквено-лиѣиурѣијском језику „блаѣоѣовјеније” (...) У великој јекѣиѣнији се молимо Боѣу за оне који „со вѣроју, блаѣоѣовјенијем и сѣшрахом Божјим” улазе у храм (...) Релиѣиозно сѣшрахойошѣиовање, или блаѣоѣовјеније, је[сѣиѣ] међуѣим, једно ѣозиѣиѣвно, ѣоѣило и ѣриѣаѣино осећање које не раѣа у човеку жељу да ѣиѣо даље ѣобеѣне од Боѣа, неѣо наѣроѣиѣив, да му се ѣиѣо виѣше ѣриѣблиѣи (Л. Милин, Научно оправдање религије).

*

*Дође ми у сну. Не кад је зове / силних ми жеља наврели рој, / она Ми дође кад њојзи *гове*, / ѣајне су силе слуѣкиње њој – пева Лаза Костић и као да својим осећањем страхопоштовања и љубави преноси део оних тајни које глагол *говейти* садржи у свом изворном значењу.*

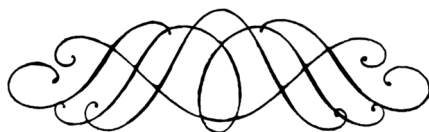
Л и т е р а т у р а :

Вук 1966 – Карацић, Вук. *Срѣски рјечник*. Београд: Просвета.

МАРИЋ 2013 – О једном културолошки маркираном концепту из сакралне сфере у руском језику у поређењу са српским \ Теолинѣвисѣиѣчка ѣроучавања словенских

- језика. Уредници Јасмина Грковић-Мејџор и Ксенија Кончаревић. Београд: САНУ, 179–193.
- РСАНУ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1. – Београд (САНУ – Институт за српскохрватски језик), 1959.
- РМС – *Речник српскохрватског књижевног језика I–VI*. Нови Сад – Загреб: Матица Српска – Матица Хрватска, 1967.
- СТАРИ ЗАВЕТ – *Библија или Свето Писмо Сјарога и Новога завјета*. Предео Стари Завјет Ђура Даничић. Београд: Британско и инострано библијско друштво, 1990.
- ТРУБАЧЕВ 2003 – Трубачев, О. Н. *Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования*. Москва.
- ФАСМЕР 1964–1973 – Фасмер, Макс. *Этимологический словарь русского языка I–IV*. (перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева). Москва: Прогресс.
- ЧЕРНЫХ 1994 – Черных, П. Я. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*. В двух томах. Москва: Русский язык.
- ЭССЯ 1980 – *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд* (Под ред. О. Н. Трубачева), Москва.
- BORIŚ 2007 – Boriś, Wiesław. *Etymologie słowiańskie i polskie*. Wybór studiów z okazji 45-lecia pracy naukowej. (Red. W. Sedzika). Warszawa.
- DANIČIĆ 1962 – Daničić, Dj. *Rječnik iz književnih starina srpskih I–III*. Graz.
- ESJS 1994 – *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. T. 4. Praha: Academia.
- SKOK 1971–1974 – Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*. Zagreb: JAZU.
- SP 2001 – *Słownik prasłowiański*. T. 8, Goda – Gyża. Wrocław etc.

Биљана Марић
 Универзитет у Београду
 Филолошки факултет
 Катедра за славистику
 biljanav@mail.ru

ПОВОДОМ...

Ана З. Мацановић

ПОВОДОМ 170-ГОДИШЊИЦЕ НЕЗВАНИЧНЕ ПОБЕДЕ ВУКОВЕ КЊИЖЕВНОЈЕЗИЧКЕ РЕФОРМЕ

Вук Стефановић Караџић, књижевнојезички реформатор, аутор прве српске граматике народног језика (*Писменица српскога језика*, 1814) и првог речника српског језика (*Српски рјечник*, 1818. и 1852), био је цењен у европским филолошким круговима свога времена, али оспораван међу српском интелигенцијом и свештенством.

Противници Вукових идеја, на челу са карловачким митрополитом С. Стратимировићем и књижевницима М. Видаковићем и Ј. Хаџићем, нису одобравали Вуково залагање за увођење народног језика у језик књижевности, сматрајући народни језик „простим, језиком сељака, орача и копача, говедара и свињара”. Учени људи тога времена стварали су на славеносрпском језику, хибридном ненормираном језичком идиому који људи из народа нису разумевали нити знали. Управо су ове разлике довеле до бројних вишедеценијских расправа вођених најпре између Вука и Видаковића, најчитанијег писца онога времена, а затим и између Вука и Ј. Хаџића, оснивача и председника Матице српске и једног од најобразованијих људи тог времена. Оштрим и не увек принципијелним полемикама дошао је крај преломне и за историју српске културе врло значајне 1847. године, која се сматра незваничном годином победе Вукове књижевнојезичке реформе.

Наиме, године 1847. појавила су се три књижевна и једно научно дело, која су, свако на свој начин, допринели идеји да српски народни језик не мора вечно да буде говор „орача и пастира”, већ да он може, уз оплемењивање, задовољити већину функција које му развој савременог српског друштва намеће и издићи се на ниво књижевног језика. У питању су:

(1) *Песме* младог српског песника Бранка Радичевића, који је први прекинуо везе с класицистичком традицијом српске поезије и окренуо се романтизму, стварајући своје песме на чистом народном језику. Овај талентовани млади вуковац извргнуо је подсмеху Вукове противнике и поборнике класицизма у првом делу сатиричне песме *Пути*: „Па довати јера тананого, / И још оног, брате, дебелого, / Тог у десну, оног у шуваку, / Удри њима по ветру и мраку”, док у њеном другом делу велича Вукову реформу: „Ал’ ето ти уједанпут чуда: / Дође човек један однекуда / Па како се довати ливаде, / Травурине нестајати стаде...”.

За разлику од Вуковог, основицу Радичевићевог језика чини шумадијско-војвођански дијалекат. Међутим, иако је већина његових песама испевана сремском екавицом, у наивној жељи да обухвати што шире језичко благо он је у своју поезију уносио карактеристике најразличитијих дијалеката (ијекавицу, лексику из источних и јужних делова Србије, Црне Горе, Лике, Дубровника, екавске облике по косовско-ресавском говору итд.). С обзиром на Вуков принцип да се писци морају придржавати „постојаних правила” у језику, Радичевић је у другој књизи песама (1851) знатно модификовао свој језик.

Ипак, млади песник је својом збирком поезије из 1847. утро пут романтизму у српској књижевности и показао како се и највиши домети књижевно-уметничког стваралаштва могу писати на основици народног језика.

(2) *Горски вијенац* Петра II Петровића Његоша, писан ијекавским, зетско-сјеничким (зетско-јужносанџачким, зетско-рашким) дијалектом, иначе у много чему друкчијим од Вуковог источнохерцеговачког. Међутим, када се говори или пише о Вуковој борби и 1847. као години-прекретници, *Горски вијенац* се истиче због тога што је Његошев језик претежно народног карактера. У овом значајном делу народни језик доказао се као сасвим прикладан и за рефлексивну књижевност филозофско-религиозне тематике.

(3) Вуков превод *Новоџ завјейѡа* са црквенословенског на српски народни језик. Иако је ово дело још 1820. године било спремно за штампу, Вук га је, због противљења цркве, објавио тек преломне 1847. године. Избор *Свѣйѡџ ѡисма* за превођење није био нимало случајан: Вук је желео да побије ставове својих критичара, који су тврдили да је његов језик, будући ослобођен славенизама, исувише сиромашан за писање дела верског и образовног садржаја. Иако сам превод има и неких недостатака (пре свега грешака у значењу, јер је Вуку недостајало потребно богословско образовање), о чему су опширно и каткад цепидлачећи писали ондашњи критичари (у првом реду архимандрит Н. Грујић, али и Ј. Стејић), Вук је овим делом посведочио да је нови књижевни језик (у који је он унео и многобројне речи из старије књижевнोजезичке епохе) довољно богат и гибак да изрази сложени и често апстрактни садржај *Библије*.

(4) *Рай за српски језик и правопис*, научна расправа младог филолога Ђуре Даничића, у којој је аутор одбранио Вукову реформу. Наиме, двадесетдвогодишњи Даничић, још несвршени студент, у овој краткој студији аргументовано је указао на Хаџићеву нестручност у филологији, потукао је његове разлоге за писање старим писмом и правописом толико убедљиво да се најзначајнији Вуков противник није усудио да одговори. Талентовани Даничић је на тај начин показао како Вукова (и Мркаљева, не заборавимо) ћирилица и правопис спадају у најсавршеније на свету, што, уосталом и данас важи.

Дакле, до Вукове победе 1847. дошло је управо захваљујући младом поколењу интелектуалаца. Те године су објављена горе наведена дела којима је доказано да се на простом народном језику може писати како поезија и филозофија тако и сама *Библија*, чији превод не заостаје ни за једним преводом на други језик. Филолошка расправа Ђуре Даничића докрајчила је вишегодишњу Вукову полемику са његовим главним противником Ј. Хаџићем и потпуно је оправдала Вукову (и Мркаљеву) реформу српског писма, језика и правописа.

Иако се у литератури, када се говори о преломној 1847. години и незваничној победи Вукових идеја, углавном истичу четири наведена дела, ваља запазити да је исте године објављена прва свеска *Гласника Друштва српске словесности* које је, поред Матице српске, било најзначајнија научна и културна установа онога времена. Већ у првом броју *Гласника* (1847) Друштво је покренуло питање забране Вукове граfiје и ортографије у свом гласилу и указало на жељу аутора да примене вуковски модел писања.

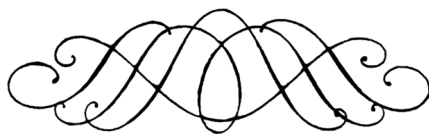
Исте, 1847. године, појавила се и *Србска Граммаџика* Илије Захаријевића, гимназијског професора и члана Друштва српске словесности. Имајући у виду велики број славенизама, ова би се граматика могла искључити из ондашњих токова српске филологије. Међутим, истраживања показују да је чување славенизама у овом делу највећим делом последица њихове употребе као граматичких термина. У осталим случајевима, процес посрбљавања, затим колебање и употреба српских народних, поред рускословенских (руских) облика и речи, показују којим путем се кретао Захаријевићев језик. Дакле, Захаријевићева *Србска Граммаџика* једно је од дела која сведоче о културном напретку средине и о томе да се књижевни језик и ван круга вуковаца све више ослобађао рускословенског наноса.

У Матици српској пак 1847. године одржан је конкурс за српску граматiku, на коме је победило дело познатог српског филолога, публицисте и политичара Јована Суботића – *Србска Граммаџика*. Овај приручник остао је, нажалост, за сада у рукопису. Новија истраживања показују да је Суботић, иако је задржао поједине славеносрпске принципе у концепцији стандардног језика, истовремено описом граматичке структуре српског народног

језика и одабиром примера управо из народног идиома указао на то да у основи српског књижевног језика не може бити ни рускословенски ни славеносрпски, већ живи народни говор.

За крај ваља истаћи да је 11. децембра ове године на Филолошком факултету Београдског универзитета одржан округли сто о значају 1847. године, под називом *Година 1847. као њреломна ѡачка савремене срѣске кулѣуре*, са жељом да се обележи 170 година од незваничне Вукове победе над славеносрпским језиком. На различите начине овај значајни јубилеј за српску културу обележили су и Друштво за српски језик и књижевност Србије и Педагошки музеј из Београда, Матица српска у Подгорици и Филозофски факултет у Никшићу.

Ана Маџановић
Институт за српски језик САНУ, Београд
randjelovicana@yahoo.com

ЗАПАЗИЛИ СМО

Дејан Милорадов

О ЈЕДНОМ ОРНИТОНИМУ – РУЖЕВАЦ

Године 2004. и 2005. Лига за орнитолошку акцију Србије и Црне Горе у часопису *Двоглед* објавила је изванредан покушај („ово су само предлози имена”) нормирања српских орнитонима у два дела.¹ О томе који ће назив за сваку врсту птице с простора Србије и Црне Горе бити употребљен у српском језику одлучивао је водећи српски орнитолог Воислав Васић, при чему није консултован ниједан наш лингвиста нити институција која се бави српским језиком. Велика већина ових назива дата је сходно досадашњој језичкој и орнитолошкој пракси, али постоји мали број орнитонима који нису усклађени с правилима српског језика и његовом историјом. Иако је тешко променити једном устаљене навике у језику, требало би одбацити лошу праксу и језички је усмерити. Овим питањем, између осталог, позабавио се на прави начин *Орнитолошки речник*,² први у низу терминолошких речника Матице српске.

Један од малобројних назива који у *Српској номенклаури* изазива сумњу јесте *ружевац* ‘врста тетреба *Lyrurus tetrix*’. Овај орнитоним се у орнитолошкој литератури први пут појављује веома касно – тек 1987. године – у првом издању *Велике илустриране енциклопедије ловства*. Отад наовамо у

¹ В. Ф. Васић, Д. В. Симић, Ж. Станимировић, М. Каракашевић, М. Шћибан, М. Ружић, С. Кулић, М. Кулић, С. Пузовић, „Српска номенклатура I”, *Двоглед*, Лига за орнитолошку акцију Србије и Црне Горе, електронско издање: септембар 2004, 7–19 и „Српска номенклатура II”, *Двоглед*, бр. 5–6, Лига за орнитолошку акцију Србије и Црне Горе, електронско издање: мај 2005, 10–18.

² Дејан Милорадов, Васа Павковић, Слободан Пузовић, Јавор Рашајски, *Орнитолошки речник*, Матица српска, Нови Сад 2016.

српској орнитолошкој пракси употребљава се орнитоним *рушевац* / *ѿейѿреб рушевац* да означи врсту *Lyrurus tetrrix*.³ Занемарена је чињеница да се наша орнитологија дотад служила старом српском речи *ружевац*, коју су, између осталих, бележили хрватски зоолог Спиридон Брусина (у облику *ружовац*) и српски орнитолог Сергије Матвејев (пored орнитологије, бавили су се интензивно и српским народним називима птица).

Што се пак језичке праксе тиче, ниједан наш речник (савремени, историјски и дијалекатски) не бележи облик *рушевац* у значењу тетреба. Појављује се, додуше, у *Рјечнику ЈАЗУ* реч *Рушевац* (али од *Хрушевац*) и означава једно село у Хрватској у околини Крижеваца.⁴ Многа насеља у Хрватској и Босни имају називе од основе (*х*)*руш*- (од *хруша* ‘крушка’, *кр* > *хр* у неким кајкавским крајевима): *Хрушан*, *Хрушевац*, *Хрушевец*, *Хрушевица*, *Хрушево* итд. Наши речници и дијалекатске збирке листом бележе једино реч *ружевац* (с ликовима *ружовац*, *ружавац*) са значењем врсте *Lyrurus tetrrix*. Ниједно издање Вуковог *Српског рјечника* не бележи ову лексему, али она се ипак налази у *Рјечнику ЈАЗУ* – као извор наведен је само *Рјечник зоологичких назива хрватског и југословенског зоолога Мирослава Хирца*.⁵ У овом речнику М. Хирц орнитоним *ружевац* нашао је у *Рјечнику хрватско-српског љовора ловачког*,⁶ док облик *ружовац* бележи у три старије зоолошке публикације (1873, 1897. и 1901. године).

У *Етимологичком рјечнику* Петра Скока (3. књ.) под одредницом **руса** (П) каже се да је облик *ружа* италијанизам, а под другим значењем⁷ даје се ‘кресте на кокотовој глави’. Мало даље стоји: „На *-евац ружевац* / *ружо-*, ген. *-ваца* (Херцеговина) ‘врст тетријеба’.” Орнитоним *ружевац* очито је мотивисан меснатим црвеним израслинама на глави мужјака.

Премда су псеудолексема *рушевац* и њена употреба с аспекта српског језика неправилни и немогући, савремена српска орнитологија се њоме служи, а поједини наши орнитолози тврдоглаво и неубедљиво бране став да је и даље треба употребљавати како би се означила врста *Lyrurus tetrrix*. Они без икаквих лексикографских и дијалекатских потврда тврде да наводна лексема *рушевац* потиче од назива за планинско станиште тетреба – *рушевље* ‘врста бора *Pinus tugo*, кривуљ’, иако ова реч не постоји у српском језику. Чак се позивају на словеначки језик и кажу како се врста *Lyrurus tetrrix* у том

³ Тако, рецимо, у изузетној монографији *Птице Србије (критички списак врста)* скупине аутора (Нови Сад 2015) врста *Lyrurus tetrrix* назива се *ѿейѿреб рушевац*.

⁴ Једно српско село у Славонији такође се зове *Рушевац*.

⁵ Miroslav Hirc, *Rječnik narodnih zoologičkih naziva*, knjiga druga: Ptice (Aves), JAZU, Zagreb 1938–1947.

⁶ Dragutin Kišpatić, Viktor D. Sonnenfeld, *Rječnik hrvatsko-srpskoga govora lovackoga*, Osijek 1926.

⁷ Прво је ‘решетка на канти којом се полијева’ из Славоније.

језику зове *ruševac*, не упуштајући се притом у порекло ове речи у словеначком језику и њене евентуалне везе са српским језиком. У *Словеначком етимолошком речнику*⁸ у објашњењу за реч *ruševac* стоји: „Verjetno izpeljano iz *rûš*, *rûševje* ‘grmičasti bor’, ker nekatere vrste divjih kur živijo in gnezdiijo v višje ležečih iglastih gozdovih in celo nad gozdno mejo, kjer raste grmičasti bor.”⁹ Овде треба напоменути да речи *ruš* и *ruševje* познају само словеначки говори, док су оне потпуно непознате штокавским дијалектима. За лексему *ruševje* *Словеначки етимолошки речник* даје следеће објашњење: „Kolektiv od nar. *rûš* v enakem pomenu, kar je prevzeto iz furl. *russe* ‘grmičasti bor’. To se je razvilo iz vlat. *rūsceus*, kar je prid., izpeljan iz klas. lat. *rūscum* ‘rastlina mišji trn, *Ruscus aculeatus*’.”¹⁰ Дакле *ruševje* је збирна именица од дијалектизма *ruš*, које је пак преузето из фурланског језика (који се директно наслања на словеначке говоре), латинског порекла. Неприхватљиво је објашњење етимологије словеначког *ruševac*, јер је тешко, готово немогуће поверовати у то да *ruševac* и *ружевац* имају различито порекло, односно да је српско *ружевац* такође преузето из фурланског или пак словеначког. Пре ће бити да је словеначко *ruševac* заправо фонетска варијанта (можда контаминирано управо дијалектизмом *ruš* или чак кајкавским топонимима) српског *ружевац* и да имају заједничко порекло од италијанизма *ружа* и исту мотивацију. *Словеначки етимолошки речник* свакако каже „Verjetno izpeljano iz *rûš*, *rûševje*”, што јасно говори о томе да ни аутори речника нису сигурни у ово порекло.

У *Орнитолошком речнику* Матице српске препоручени назив за врсту *Lyrurus tetrix* јесте мали *џејџреб* / мали *џејџријеб*, који се кроз историју највише употребљавао у нашој орнитологији и језику. Ако већ поједини српски орнитолози не могу прихватити језичке чињенице, можда могу прихватити документарност извора речника који је покрио период од преко два столећа, те уврстити назив мали *џејџреб* / мали *џејџријеб*¹¹ за врсту *Lyrurus tetrix* у ново издање *Српске номенклајуре*.

Дејан Милорадов
Матица српска, Нови Сад
dmiloradov@maticasrpska.org.rs

⁸ Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, tretja izdaja, Ljubljana 2015.

⁹ <http://www.fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar/4291526/rusevec?FilteredDictionaryIds=193&View=1&Query=rusevec>

¹⁰ <http://www.fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar/4291527/rusevje?FilteredDictionaryIds=193&View=1&Query=rusevje>

¹¹ Наспрам њега у природној језичкој опозицији стоји – велики *џејџреб* / велики *џејџријеб* ‘*Tetrao urogallus*’.

МАЛИ САВЕТИ

Новине су објавиле: „Младић се сагао и ушао у реку. Конобар је скочио да га спасе”. Посијавили су нам њишање: „Да ли може да се каже сагао се и да ли је исцјаван облик спасе?”

Правилно је рећи и ‘сагао се’, а може и ‘сагну се’. Глаголи тзв. треће глаголске врсте, као што је *сагнути се* (*нагнути се, њргнути се, најрегнути се* и др.), граде радни глаголски придев од инфинитивне основе и наставака -о, -ла, -ло, -ли, -ле, -ла (сагну(ти)+о), дакле: *сагнуо се* (*нагнуо се, њргнула се, најрегнули су се*). Међутим, радни придев може да се гради и од окрњене инфинитивне основе (без -ну); тада он гласи: *сагао се* (*нагла се, њргао се, најрегли су се*).

Облик *сијасе* правилан је облик трећег лица једнине глагола *сијаси*. Презент овог глагола гласи: *сијасем, сијасец, сијасе, сијасемо, сијасеи*, (они) *сијасу*, радни придев: *сијасао, сијасла*, глаголска именица – *сијасење*. Несвршени облик овог глагола је *сијасаваи* (Само слога Србина *сијасава*).

У новије време све чешће се употребљава облика *сијаси* (примљен из западних говора), који се мења по VI Стевановићевој врсти: *сијасим, сијасиш, сијаси, сијасимо, сијасије*, (они) *сијасе*, радни придев је: *сијасио, сијасила*, а трпни: *сијашен*. Несвршен облик овог глагола гласи *сијашаваи*, а глаголска именица сачињена од њега – *сијашавање*.

Норма предност даје традиционалном облику *сијаси*.

„Уйознавајући џа све вице, све му мање верујем” – рекла је једна друџа-рица друџој. У овој изјави йойкрала се једна џреџка.

Реч је о облику уйознавајући (га) уместо кога је требало употребити облик уйознајући (га).

Важно граматичко својство ових облика (глаголских прилога садашњег времена) јесте да се они граде само од трајних (имперфективних) глагола, и то тако да се на цео облик трећег лица множине презента дода наставак *-ћи*, нпр.: *иду+ћи*, *йују+ћи*, *скачу+ћи* и сл. Дакле, да би се одредило који је од могућих облика глаголског прилога на *-ћи* правилан, мора се поћи од питања – како гласи треће лице множине презента.

Ако наведени пример упоредимо са овим правилима, произлази да облик уйознавајући тим правилима не одговара, јер треће лице множине глагола уйознавајћи не гласи уйознавају, већ уйознају. „Невоља” настаје управо зато што оба глагола, и уйознајћи и уйознавајћи, у трећем лицу множине презента гласе исто – уйознају. Међутим, глагол уйознајћи као свршен глагол, а не трајни, не може имати облик на *-ћи*, из чега такође проистиче да је уйознају+ћи правилан облик једино од глагола уйознавајћи, а не и од уйознајћи.

Да ли је йправилно рећи „разџовар с Надом Колунџија” или „разџовар с Надом Колунџијом”?

Женска презимена на *-а* мењају се по падежима попут одговарајућих именица на *-а*: разговор с *Надом Колунџијом*, веће на челу с *Јеленом Говедарицом*, књига *Милице Паовице*, интервју *Јелене Ђурувије*.

Како се йиџе – добродошао или добро дошао?

Када је реч о придеву, пише се спојено: *добродоџао* (*добродоџла*, *добродоџли* итд.): „Ти си *добродоџао* гост”, „Она је увек *добродоџла*”, „Промене су *добродоџле*”.

Ово је, највероватније, разлог због кога се и поздрав често пише као једна реч. Међутим, када некога поздрављамо, када му желимо добродошлицу, пишемо две речи – *добро доџао* (као и „добар дан”, „лаку ноћ” и сл.): „*Добро доџли* у наш град”, „Драги Петре, *добро доџао*” и сл. Поздравна синтагма може бити и проширена: „*Добро* сте нам *доџли*”.

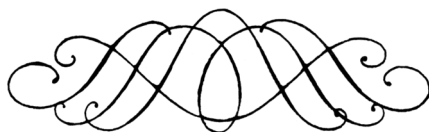

Да ли се *йице* супкултура или субкултура, супполаран или субполаран?

Треба писати *суйкулиџура*, али *субйоларан*.

Познато правило каже да, када се у једној речи нађу два сугласника неједнака по звучности, први сугласник се једначи према другом (*слад+ка* > *слайџка*, *срб+ски* > *срйски*, *уч+беник* > *уџбеник* и сл.). Изузетак су групе *-дс-* (председник), *-дџ-* (подшишати) и *-ђс-* (вођство).

То је случај и са речима страног порекла. Једначе се префикси: *аб-*: апсорпција, апстракт, апстиненција; *об-*: опсервација, опструкција; *суб-*: супкултура, супстандард, суптропски. Међутим, једначење изостаје на саставу основне речи и префикса: *ад-*: адстрат, адхезија; *јурис-*: јурисдикција; *йосџ-*: постдентал, постдипломски; *йџранс-*: трансгресија итд., као и када се на саставу сложеница нађу сродни сугласници, чије уједначавање би довело до појаве удвојеног сугласника, а њихово упрошћавање би, опет, могло замаглити значење речи: *субйериодизација*, *субйоларан* и сл. (једначењем би се добило *суййериодизација* > *суйериодизација* и сл.).

ОДЛУКЕ ОДБОРА ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

ЈЕВРЕЈСКИ, ХЕБРЕЈСКИ ИЛИ ИВРИТ?

Познато је да је стари хебрејски језик био мртав, али и то да га савремена јеврејска држава, звана Израел, већ пола века успешно оживљава, називајући га изворно иврит. Како тај језик треба именовати у српском: *иврић*, *јеврејски* или *хебрејски*, или како друкчије?

Оба придева, *јеврејски* и *хебрејски*, легитимно коегзистирају у српском језичком стандарду, али се само *хебрејски* досад везивао за језик. Везивао се првенствено у значењу – *језик старијих Јевреја*, којим су писани Стари зав(ј)ет, Талмуд и други јеврејски верски списи, а ређе се јављао у значењу везаном за религију (*јудаизам*) и културу јеврејског народа. Ти списи и њихова богослужбена употреба кроз векове омогућили су да се још у прошлом столећу јави покрет за оживљавање мртвог језика. Тај покрет имао је успеха: оживели језик успостављен је као службени језик јеврејског народа у његовој новој (обновљеној) држави, названој *Израел*, основаној после Другога светског рата.

Мада је посредни језик који није имао природног развоја, *древни хебрејски* и *савремени хебрејски* језик *један су енићић* (*једно биће*), *један језички сисћем*, и у лингвистичком и у социолингвистичком смислу. Истина, потоњи је обogaћен низом иновација примерених савременом животу и потребама нације, народа и државе Израел. Међутим, није било нити има разлога да евентуалном употребом синтагме *јеврејски језик* успостављамо двојезичност које нема, јер се и у Израелу под изразом *иврић* разуме и одумрло и оживело језичко биће, разуме се, дакле, један језик. Томе бићу и у српском језичком стандарду припада један назив – *хебрејски језик*.

Придев *јеврејски* остаје на своме месту (на својим местима) – у споју са свиме другим што се односи на јеврејски народ, његову историју и културу, моћ и утицај у савременој светској привреди и трговини, науци и политици, укључујући понекад и веру и државу, па и језик (нпр. *јудаизам* је уобичајени назив за *јеврејску религију*; Јапан и *Израел* званични су називи двеју савремених држава, али се прва понекад назива Земљом излазећег сунца, а друга *Јеврејском државом*; *хебрејски* је не само древни *јеврејски језик* него и савремени службени језик у Израелу).

Што се тиче изворног облика *иврић*, он нам као термин није потребан, јер не означава ништа што не би било исказано изразом *хебрејски (језик)*. То не значи да писци и путописци немају право да га употребе као стилски обележен синоним, за постизање локалног колорита, онако као што понекад кажемо *кастиљански* (за шпански језик) или *фарси* (за персијски).

Образложење

1. Придеви *хебрејски* и *јеврејски* истога су порекла (од грчког *Χεβραῖος*), али су у наш језик стигли различитим путевима и с различитим значењем. Њихов међусобни однос сличан је односу између придева *бейлехемски* и *виџлејемски*, од којих првонаведени нема потврде у српскоме књижевном језику, а камоли у језичком стандарду. Међутим, придев *хебрејски* одавно је примљен ученим путем, преко немачког *hebrdisch*, да означава првенствено језик којим су писани Стари зав(ј)ет, Талмуд и други верски списи старих Јевреја, а ређе се употребљава за њихову религију и културу. Облик *јеврејски* дошао је усменим путем са средњогрчким изговором (без *х* и са *в* уместо *б*); употребљава се као етнички придев према именицама *Јевреј(ин)*, *Јеврејка*. Као назив језика није употребљаван, будући да су Јевреји донедавно говорили или језицима земаља у којима су живели или *јидишом* (јеврејсконемачким), односно *ладином* (јеврејскошпанским). Ипак, у наше време ситуација се изменила. Јидиш и ладино практично су изумрли, а међу Јеврејима јавио се покрет за оживљавање мртвог хебрејског (још од почетка XIX века, а поготову по досељавању циониста у Палестину), и он је данас државни и говорни језик у Израелу.

2. О устаљености термина *хебрејски* у нашој лингвистичкој литератури сведоче, између осталог, *Мала енциклопедија* Просвете (под одредницом *Јевреји*), *Кембричка енциклопедија језика* Дејвида Кристала (Нолит, Београд 1997: „Индекс језика” на стр. 455 показује да се термин *хебрејски* јавља на тридесетак места у књизи, док нема термина *јеврејски* нити *ивриј*) или студија Ранка Бугарског *Језици* (III издање, Београд 1997: вид. посебно на стр. 18 и 72–73). У прилог облику *хебрејски* говоре и изведени термини *хебраизам* (позајмљеница из хебрејског језика, а у другом значењу верско, морално или филозофско учење старих Јевреја), *хебраисџа* (стручњак за хебрејски језик или културу), *хебраисџика*, *хебраисџички*. Речници нам у овом погледу, нажалост, нису од велике помоћи јер речник Матице српске, довршен пре више од двадесет година, дефинише хебрејски као придев „који се односи на Хебреје, јеврејски, жидовски” а лик *Хебреји* даје као синоним за облике Јевреји или Жидови, што може делимично важити за употребу у Хрватској, али никако у Србији, Црној Гори и Српској. Вујаклијин *Лексикон сѣраних речи и израза* (Београд 1991) нема одредница *хебрејски* и *јеврејски*, а има *ивриј*, с дефиницијом „модернизовани хебрејски језик, службени језик у Израелу”.

3. Непостојање облика *Хебреј(и/н)* у Србији, Црној Гори и Српској није сметња за употребу придева *хебрејски*. Наиме, без обзира на своје накнадно „васкрсавање” после вишевековне паузе, хебрејски се и данас, због недовољно

живих комуникација с Израелом, схвата претежно као мртав или бар као класични језик (нпр. на богословским факултетима, где се изучава напоредо с грчким, латинским и старословенским). За мртве језике, подударност између њиховог назива (лингвонима) и имена народа (етнонима) није неопходан канон. Примера ради, језик којим су говорили стари Римљани називамо *латински*; старе Грке често називамо Хеленима (Јелинима), али се придев *хеленски* (*јелински*) готово никада не примењује на језик; најзад, лингвониму *санскрит* не одговара име народа.

4. За израз *ивриј* треба уочити да је по врсти речи именица. Именички називи обично постоје само за мали број егзотичних језика, нпр. *урду*, *африканс*, *свахили*, док иначе велику већину језика означавамо придевским називима на *-ски*. Ти називи се редовно употребљавају и као именица (нпр. *Руски* је леп језик; То је превод с *француског* на *српски*), док обрнуто није могуће. Ако би се *ивриј* редовно употребљавао, било би неопходно сковати и назив *ивријски* (уп. санскрит – *санскритски*). Али, како је горе речено, не би требало да *ивриј* има терминолошки статус у српском језику, јер, поред назива *хебрејски*, употреба и другог назива истог језика могла би изазивати само забуну.

5. У језику српске књижевности, као и у супстандардном језичком изразу, понекад се срећу и турцизми *Чифујин/Чивујин*, *чифујски/чивујски*. Они данас имају пејоративну конотацију, врло ретко се јављају у савременом језику, и као изразито супстандардне лексеме не долазе у обзир за лингвистичку терминологију.

Изрази *Жидов* и *жидовски* постоје, напоредо с другима, и у другим словенским језицима (руском, пољском, бугарском и др.). Мада су етимолошки везани за јеврејску религију (јудаизам), или баш зато, они се у речницима појединих словенских језика означавају као застарели или погрдни (пејоративни). У хрватском језичком стандарду ти су називи нормативни, док се називи Јевреји и јеврејски жигосу као србизми. Називи Жидов и жидовски у српском језику, књижевном и супстандардном, ретка су појава, везана за публикације из раздобља српско-хрватске стандарднојезичке симбиозе, коју је обележавала употреба назива *српскохрватски језик*. Наводимо их као сведочанство о слојевитости језичког феномена, који нуди доста посла за стандардизацију.

6. Кад су посреди Јевреји, ни у нашим ни у другим словенским и несловенским језицима нема склада међу називима припадника народа, њихове државе и језика (срп. *Јевреј*[*u/n*]; *Израел*, *хебрејски*; рус. *еврей*[*u*]; *Израиль*, *ивриј*; пољ. *Zud*[*zi*] и *Hebrajczu*[*k/ci*], посебно за данашње и за старе Јевреје, *Izrael*, *hebrajski*; енгл. *Jew*[*s*], *Israel*, *Hebrew*; нем. *Jude*[*n*], *Israel*, *hebrdisch*; фр. *Juif*[*s*], *Israel*, *hybreu*. Склад међу таквим одредницама привилегија је

срећнијих народа, првенствено у Европи (*Француз[и]*, *Француска*, *француски*; *Мађар[и]*, *Мађарска*, *мађарски*; *Поља[к/ци]*, *Пољска*, *пољски*; *Рус[и]*, *Русија*, *руски*).

У српском књижевном језику, до обнове државе Израел, употребљавао се облик *Израиљ* (са *и* и *љ*), оверен и у књизи каква је Нови завет, објављен први пут, у преводу Вука Караџића, 1847. године. Међутим, у савременом језичком стандарду учврстио се западноевропски облик *Израел*, док облик *Израиљ* остаје у Светом писму као сведочанство о томе да књижевни језик и стандардни језик не морају бити подударни ни кад је реч о позајмљеницама из класичних језика (*Јелини/Хелени*, *Омир/Хомер*, *клир/клер*, *символ/симбол* и многи други слични парови). Неке од тих дублета могле су се избећи да је било правовремене бриге о стандардизацији књижевног језика. Накнадно исправљање тежи је посао, који не мора увек дати најбоље резултате, јер није лако ломити језичке навике ни онда кад је то пожељно и оправдано.

Плурализам назива везаних за Јевреје сличан је мноштву назива везаних за Србе, њихове државе и њихов језик. Није тешко доказати да су српски језик преузели и други, мењајући му назив или му додајући свој, уз настојање да се властитим моделом стандардизације постигну и радикални изванјезички циљеви. Није тешко доказати ни то да су се многи Срби, и силом и милом, претопили у друге народе, или су се деноминирали, што је повезано с преверавањем, идеолошким омамљивањем, губљењем језика или државе. Претопили су се и деноминирали и многи Јевреји, али је верска самозаштита многих од њих допринела очувању свести о народној припадности и омогућила обнову и језика и државе кад се за то указала прилика. Називи држава на данашњем говорном простору српског језика (СР Југославија, Република Србија, Република Црна Гора, Република Српска, па и *Босна и Херцеговина*, чији је други ентитет добио назив Федерација *Босна и Херцеговина*, с носећим својим делом који је истоветан с називом међународно признате целине) – нуде разлоге за социолингвистичку забринутост, коју ни накнадна стандардизација (тј. рестандардизација) неће моћи лако отклонити.

Одговоре су припремили Бранислав Брборић и Иван Клајн, чланови Одбора за стандардизацију српског језика, и Предраг Пипер, члан Комисије за синтаксу.

ПИСЦИ О ЈЕЗИКУ

РАЗДИЈЕЉЕНИ ЈЕЗИЦИ

И кад се наврши педесет дана, бијаху заједно сви апостоли једнодушно. И у један пут постаде хука с неба као духање силнога вјетра, и напуни сву кућу гдје сјеђаху; и показаше им се раздијељени језици као огњени; и сједе по један на свакога од њих. И напунише се сви Духа светог, и стадоше говорити другијем језицима, као што им дух даваше те говораху. А у Јерусалиму стајаху Јевреји, људи побожни из свакога народа који је под небом. А кад постаде овај глас, скуп се народ, и смете се: јер сваки од њих слуша-ше гдје они говоре његовијем језиком. И дивљаху се и чуђаху се говорећи један другоме: Нијесу ли ово све Галилејци што говоре? Па како ми чујемо сваки свој језик у коме смо се родили: Парћани и Миђани, и Еламљани, и који смо из Месопотамије, и из Јудеје и Кападохије, и из Понта и Азије; и из Фригије и Памфилије, из Мисира и крајева Ливијскијех код Кирине, и путници из Рима, и Јудејци и дошљаци; Крићани и Арапи – чујемо гдје они говоре нашијем језицима величине Божије? И дивљаху се сви и не могаху се начудити говорећи један другоме: Шта ће дакле ово бити? А други под-смјевајући се говораху: Накитили су се вина. А Петар стаде са једанаесто-рицом и подиже глас свој и рече им: Људи Јудејци и ви сви који живите у Јерусалиму, ово да вам је на знање, и чујте ријечи моје. Јер ови нијесу пијани као што ви мислите, јер је тек трећи сахат дана, него је ово оно што каза пророк Јоило: И биће у пошљедње дане, говори Господ, излићу од Духа својега на свако тијело, и прорећи ће синови ваши и кћери ваше, и младићи ваши видјеће утваре, и старци ваши сниће снове; јер ћу на слуге своје и на слушкиње своје у те дане излити од Духа својега – и прорећи ће.

Дјела айосѿолска (Вуков превод), 2, 1–18

Све ти је то рекла ^{а-к}казала!

Лет, лет буба ^{маро}, донеси нам госте!

Смештени смо у депа ^{ан}дансу хотела Оморика.

Он је наш докторан ^дт.

Све то можете наћи на ^иИнтернету.

^Слева на ^десно стоје: Ђакомети, Милуновић, Челебоновић.

Атмос ^ффера је била одлична.

^{Токи}о је главни град Јапана.

Сретан пут у Иста ^нмбул!

Облачите се топлије, поразбо ^{лиј}јеваћете се.

Позив на сарадњу и ирејѝлајѝу

Уредништво вас позива на сарадњу – са задовољством ће објавити ваше прилоге, одговорити на ваша питања, настојати да разјасни језичке недоумице. Прилоге и питања шаљите на адресу Уредништва: Матица српска, 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1 или на e-mail:

ksunajko@maticasrpska.org.rs

Претплату за 2018. годину у износу од 300,00 динара можете уплатити на жиро рачун број 205-204373-09, са назнаком да је сврха дознаке „претплата на *Језик данас*” а прималац: Матица српска, Нови Сад.